
КНИГА ПРО МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ УКРАЇНЦІВ

Юрій ЯЦЕНКО

Україна, як відомо, належить до країн, що мають один з найбагатших щодо різновидів народний музичний інструментарій у світі. Вітчизняне інструментознавство налічує чимало праць про українські народні музичні інструменти — яскраву сторінку історії нашого народу, яка виявляє багатство його душі, творчу вдачу, свідчить про високу духовну культуру. Серед фундаментальних праць, в яких висвітлюються ці питання: книга О. Фамінцина, музичного критика й композитора, викладача курсу історії музики та естетики Петербурзької консерваторії, “Домра й сродные ей музыкальные инструменты русского народа: балалайка, кобза, бандура, торбан, гитара” (видана 1891 року в Петербурзі); стаття М. Лисенка, опублікована 1894 року (це перша в Україні праця про народні інструменти, яка давала більш-менш повне уявлення про їх зародження та розвиток); видана Українським державним видавництвом у Харкові 1930 року книга Г. Хоткевича “Музичні інструменти українського народу”; а також робота А. Гуменюка “Українські народні музичні інструменти” (видана в Києві 1967 року). В наш час проводяться дослідження, наукові розвідки, написано дисертації тощо... Проте надто вони вже віддалені від читача,

більшість із них має суто академічно-наукове спрямування і всі вони... бібліографічні раритети, майже недоступні широкому загалові шанувальників музики.

Тому так потрібна і музикознавцю, і студентові, і учню, і пересічній, небайдужій людині література з цього питання, до того ж, написана доступною мовою.

На початку 90-х років минулого століття всі, хто цікавився народними музичними інструментами, з задоволенням і радістю сприйняли появу невеличкого комплекту листівок з фотографіями українських народних інструментів, на звороті яких українською, російською та англійською мовами подавалась текстова інформація. Автор і упорядник тексту — Леонід Черкаський — стисло, але з великою обізнаністю, і головне, з любов'ю, розповідав про українські народні музичні інструменти, їх побутування, характерні особливості, використання та таке інше...

Знання науковець-дослідник, чудовий організатор, невтомний ентузіаст і тонкий знавець українського музичного інструментарію Л. Черкаський заснував і очолює ось уже впродовж тридцяти п'яти років відділ українських народних музичних інструментів Державного музею театрального, музичного та кі-

номистецтва України. За ці роки він зібрав унікальну колекцію, що стала помітним явищем у відродженні національної культури. У фондах більше півтисячі музичних інструментів, серед яких — гордість музею — бандури легендарних кобзарів: Є. Адамцевича, Ф. Кушнерика, Є. Мовчана, І. Кучугури-Кучеренка та ін., інструменти виготовлені кращими майстрами минулого.

Він є автором багатьох виставок музичних інструментів в Україні та за кордоном. Широко відомі його праці з історії і проблем інструментознавства. Разом зі своєю помічницею старшим науковим співробітником Тетяною Сітенко вони щорічно організують десятки концертів, кобзарських вечорів, літературно-музичних композицій, радіо- й телепередач, ведуть активну викладацьку роботу.

Не дивно, що до 30-річчя колекції українських народних музичних інструментів світ побачила його книга, в якій у формі новел подано цікаві факти з історії музичних інструментів, розповідається про створення колекції, де автор ділиться роздумами про сучасне і майбутнє народного інструментарію, колоритно і з гумором розповідає про непросту дослідницьку роботу...

Дуже важливим було включення до цього видання каталогу колекції українських народних музичних інструментів Державного музею театрального, музичного та кіномистецтва України. І хоча було представлено лише 282 музичні інструменти, вони дали повне уявлення про музейну колекцію. В каталозі подано короткі відомості про кожен інструмент: назва, інші можливі назви, час виготовлення (точний чи орієнтовний), прізвище майстра, належність, якщо це меморіальний інструмент, кількість струн чи пальцевих отворів, розмір в сантиметрах, матеріал, інвентарний номер. У ряді випадків вказується звукоряд інструмента та його діапазон, що може знадобиться фахівцям. В каталозі усі інструменти згруповано відповідно до джерела звука: духові, струнні, мембранні, самозвучні. В межах груп інструменти поділено на підгрупи, види та підвиди і розташовано, по можливості, в хронологічній послідовності.

І ось через п'ять років з'явилась нова робота науковця — книга "Українські народні музичні інструменти" видана на замовлення

Державного комітету телебачення та радіомовлення України за Програмою випуску соціально-значущих видань.

Поява в українському музикознавстві друкованої праці на тему народного інструментознавства — непересічна подія. Тому зрозумілий інтерес викликає ця книга.

Збереження такого неоціненного скарбу з урахуванням загальнонаціональних традицій, регіональної специфіки, розвиток академічного виконавства на таких інструментах, професійне ансамблеве, оркестрове і сольне виконавство та ін., нарешті, оптимізація функціонування вищезазначених аспектів вимагає спеціальних методологічних заходів, чіткої визначеності. Тому вдалою і, безумовно, важливою є систематизація українських народних музичних інструментів за науковим методом Е. Горнбостеля і К. Закса. Введення цієї поширеної у світі класифікації сприяє детальному вивченню тих чи інших особливостей інструментів, їх більш глибокому науковому дослідженню. З достатньо повною інформативністю автор розкриває суть процесів, що визначають найважливіше і найхарактерніше у сучасному інструментознавстві, не оминаючи увагою складні історичні, еволюційні процеси становлення народного інструментарію, прагне збагнути проблематику і суперечливість їх ідентифікації. Справді, який інструмент вважати народним? Якими повинні бути критерії національної самобутності? Які перспективи розвитку того чи іншого інструмента?

Варто зазначити, що ці питання цікавили і цікавлять найавторитетніших спеціалістів: виконавців, диригентів, викладачів, науковців...

"Загальне функціонування сучасного музичного інструментарію України потребує комплексного вивчення у взаємодії усіх аспектів: аматорського, професійно-академічного, професійно-самодіяльного... Лише оптимальна репрезентація української народно-інструментальної музичної культури у повному контексті — як аматорського, так і професійно-академічного мистецтва — здатна сприяти сприйманню нас як представників великого, музично-самобутнього народу, рівного серед рівних, тобто — на рівні загальноєвропейської музичної культури. ...Для повноцінної пропаганди сучасного народно-

інструментального мистецтва потрібна його диференціація на етнологічне та академічне у засобах масової інформації, на радіо і телебаченні...” — так вважає доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри народних інструментів Національної музичної академії, заслужений діяч мистецтв України М. Давидов.

І. Мацієвський — доктор мистецтвознавства, професор, завідувач сектору Інституту мистецтв Російської Академії наук (м. Санкт-Петербург) наголошує “...Складні і подекуди суперечливі питання ідентифікації та перспективи народних музичних інструментів на сучасному етапі розвитку національного мистецтва неможливо вирішити без урахування історичного плину культури, в т. ч. культури традиційної. ...Розглядаючи різноманітні шляхи прояву народного інструменталізму необхідно провести аналіз цілої низки історико-культурних факторів. Тут і час, регіон, соціальна, професійна сфери формування (чи запозичення) та функціонування інструмента, і, що найголовніше, — його місце і роль у традиційній культурі відповідної епохи, етнографічної групи, класу чи професійних верств... Координацію різних аспектів необхідно вести під домінантою традиції, як головного фактора національної самобутності мистецтва. Тому до українських народних належать передусім такі музичні інструменти, які впродовж того чи іншого історичного часу є (або були) структурно-функціональним чинником народної музичної традиції українського етносу, однієї чи кількох її етнографічних та соціальних груп”.

Оперуючи поняттям етнічного звукоідеалу як критерію визначення автохтонності музично-інструментального стилю, кандидат мистецтвознавства, завідувач проблемної науково-дослідницької лабораторії музичного фольклору Національної музичної академії М. Хай аргументує свою позицію: “...Етнічний звукоідеал — це етнозвуковий феномен, що асоціюється в уяві слухача-рецепієнта традиційної музики, як система типологічно схожих і властивих даному середовищу етнофонічних явищ, що склались у ньому впродовж тривалого історичного відрізка часу й охоплюють адекватні етнографічні сфери свого втілення... Серед більш ніж півтора десятка чинни-

ків, за якими сучасна етноорганологічна наука визначає належність національних музичних інструментів до певної традиції, вирішальне значення мають територіальний, часовий та соціальний чинники. Відповідно національні музичні інструменти можна поділяти на загальнонаціональні, регіональні, локальні; національні музичні інструменти традиційні для певної епохи (інструментарій давньоукраїнської доби, козащини, козацького періоду); інструменти пастушого, хатнього, танцювально-рекреативного середовища тощо...”

Проблеми складні і, як бачимо, кожен науковець має з цього приводу особисту думку. Знайдений автором ракурс досліджень дозволив знайти те, що об’єднує різні, навіть полярні судження. Акцентуючи увагу читача на сучасному баченні проблематики, автор аналізує досвід кращих виконавців народно-інструментального жанру, провідних художніх колективів, посилається на оцінки видатних діячів мистецтва і культури, тим самим об’єктивно змальовує реальний стан побутування більше ніж півсотні музичних інструментів, які так чи інакше несуть у собі ознаки національного, беруть участь у творенні української музики.

Головна мета книги — у доступній формі ознайомити читача з музичними інструментами, які активно використовуються в наш час, з їх різновидами, специфікою конструкції, способом гри, технологією виготовлення тощо, — з музичними інструментами, що вже вийшли з ужитку, але відомості про них зберігаються у людській пам’яті.

Відповідно до чотирьох груп, на які поділяються інструменти, книга має чотири розділи. Розділ I. Самозвучні музичні інструменти (ідіофони); Розділ II. Перетинкові музичні інструменти (мембранофони); Розділ III. Струнні музичні інструменти (хордофони); Розділ IV. Духові музичні інструменти (аерофони).

З огляду на особливу роль *кобзи* і *бандури* у мистецькому житті українців велику увагу в книзі приділено саме цим інструментам.

Кобза давно вже стала своєрідним духовним символом, уособленням дум і сподівань народу України, хоча цим високим, святим для кожного українця словом у різні часи називали досить прозаїчні музичні інструменти

(і не тільки інструменти). І цілком зрозуміло, що у свідомості сучасника бажання сприймати кобзу як символ, переважає потребу в ній як у музичному інструменті. Цим фактом, певною мірою, і викликано тривалу і почасти непродуктивну дискусію довкола кобзи.

Суттєвою ознакою народної творчості, а кобза яскравий приклад такої творчості, є *традиційність*. Традиційність визначається певним ступенем сталості і міцності складових у розвитку. Традиційність — специфічна форма руху народної культури і на будь-якому відрізкові часу становить собою певну динамічну систему, яка поповнюється новими елементами, що згодом сприймаються всіма і входять до *традиції* як її повноцінні складові.

Таким чином, традиція є системою, що забезпечує зв'язок сьогодення з минулим, втілює досвід суспільства.

Із традиційністю пов'язана дуже характерна ознака народної творчості — *варіантність*. Дослідники минулого, стикаючись із численними варіантами зразків художньої творчості, вважали це явище наслідком розпаду колись повноцінних зразків. Вони вдавались до зведення варіантів, виправлень, заміन тощо. Лише значно пізніше стало зрозуміло, що народна творчість не знає незмінних форм. Структурна і функціональна стабільність — поняття надто умовні. Тільки низка варіантів створює можливість для входження новоутвореного зразка до ряду повноцінних аналогів.

Зрозуміло, що процеси, які впливали на розвиток духовної культури, не минули й кобзи — предмета цієї культури.

Автор аргументовано доводить, що, зберігши головні *традиційні* елементи, врахувавши численні *варіанти*, спираючись на сучасну практику в технології і виконавсько-художній сфері кращі майстри відтворили ладкову кобзу в кількох модифікаціях, що ідентифікують цей інструмент як національний український.

Автор не оминає увагою аналогічні дискусійні процеси, що не вщухають і довкола бандури.

Завершуючи огляд нової роботи Л. Черкаського не можна не погодитись із висловлюваннями народного артиста України, лауреата Національної премії ім. Т. Г. Шевченка, професора Віктора Гуцала, чия діяльність як художнього керівника і головного диригента найкращого колективу України багато десятиліть спрямована на збереження, удосконалення, розвиток традицій народноінструментального музикування, розширення сфери функціонування українських народних музичних інструментів. Характеризуючи книгу Л. Черкаського, митець підкреслює її важливість і актуальність.

Можна сміливо стверджувати, що оригінальний науковий підхід автора до дискусійних, проблематичних аспектів історії, еволюції, сьогодення і перспектив українського народного музичного інструментарію є важливим внеском у методологію сучасного інструментознавства, а образне, живе слово робить цю книгу цікавою, бажаною і доступною всім, хто любить українську музику і вболіває за національну культуру.

Київ